

Sipos Lajos

Pályakezddés Újpesten

Berda József költészettani gondolkodásának kialakulása

Berda József feltehetően 1920-ban telepedett le a Budapest tószomszédságában lévő, 1907-től már „rendezett tanácsú” városban, Újpesten.¹

Elhatározásában bizonyára többféle meg-gondolás játszott szerepet. Nyilvánvalóan nem akart messze kerülni szülőhelyétől, család-tagjainak lakásától, Angyalföldtől. Bizonyára számításba vette, hogy a megélhetés olcsóbb egy kisebb településen, mint a fővárosban. Ugyanakkor vonzhatta az 1840-ben Károlyi Ist-ván gróf által alapított, gyors ütemben fejlődő település, melyet a 19. század utolsó negyedé-ben a szóbeszédben „Kis Ameriká”-nak, „New Pest”-nek is neveztek.

A városnak akkor már hatvanezer lakosa, jelentős nagyipara, hozzávetőlegesen kétezer-öttszáz iparosa és kereskedője volt. Voltak kul-turális és oktatási intézményei. Volt kórháza, a város központjában állt az ezredforduló magyar középület-tervezésének és megvalósításának jeles példája, az eklektikus-szecessziós városháza, „nagy, egészen új és igen modern épület, [...] nagy, réteges toronypiramissal a kö-zepén, [...] cifra, szögletes pillérekben nyugvó karzatos erkéllyel”.² A Városháza

¹ Berda József Újpesten való megtelepedésére vonatkozóan nem áll rendelkezésre hivatalos adat. Egy kevésbé kiírt írással készült feljegyzés a következő információkat tartalmazza: „1902 II. 1 született Anyja neve Gloncsák Teréz apja neve Tropline [?] temp. Langgyárban volt laka-tos inas 1918 őszén Szülő háztól kb. 1920-ban ment el” Más írással ugyanezen a papíron: „Rudi báty goromba elverte Margit hug Gombrame Ede annya”. A kiegészítő szövegből arra lehet következtetni, hogy a feljegyzés feltehetően Berda József egyik hozzátartozójától való. (Berda-dokumentumok Sipos Áron tulajdonában. Továbbiakban: SÁ Berda dok.) Vargha Kálmán *Berda József* című könyvében 1916-ra teszi Berda Újpestre települését (V. K., *Berda József*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 305.). Valachi Anna *A művelődés házai. Kis-Amerikától New-Pestig* című tanulmányában (*Újpest 1907–2007. A százéves város*, szerk. Estók János, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 2007, 362.) 1922-re dátumozza a költő Újpestre kerülését.

² Az 1911 őszén Fogarásról az Újpesti Magyar Királyi Főgimnáziumba helyezett Babits Mihály írta le így a városházát a *Kártyavár* c. regényében, melyben a regénytér sok elemét bizonyíthatóan Újpestről vette. (Vö. Babits Mihály, *Kártyavár*, hasonmás kiadás, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 2007. 11.)

mögötti István (ma: Szent István) téren állt már a neogótikus stílusban felépült Egek Királynéja katolikus főplébánia temploma, a közadakozásból felépült Belsővárosi református templom, nem messze innen 1886-tól működött a zsinagóga, melynek sárgás-barnás borítású épületét romantikus stílusban Böhm Henrik tervezte; 1911-re elkészült a mai Munkásotthon utcában álló evangélikus templom, 1914-ben adták át a mai Kassai utcában a baptisták „ékes imaháza”-t. Volt a városnak a reménybeli magas házakat is kiszolgálni elégséges víztornya, vígadója, Budapestre bemenő villamosjárata, vágóhídja, mozija és színháza.³

De az sem lehetetlen, hogy Berda Józsefet vonzotta Újpest kulturális élete. 1908-tól, az Árpád út és István út sarkán működött az Éden Színház, ahol felváltva tartottak színi- és mozielőadásokat. 1911-ben nyílt meg az Árpád út és Kassai utca sarkán, a Vigadó épületében az első mozgóképszínház, az Apollo, 1914-ben a második, ugyancsak az Árpád úton, a Corso. 1920-tól a második világháború végéig az Éden Színház, kizárólag színelőadásoknak adva otthont, Blaha Lujza Színház néven működött. A társulat állandó tagja volt Soltész Annie, Vaszary Piroska és Pethes Sándor. 1921-ben, a *Hattyú* című darabjának itteni bemutatóján megjelent Molnár Ferenc, vendégként fellépett a színházban Rákosi Szidi, Pálmay Ilka, Jászai Mari, Rózsahegyi Kálmán, Bulla Elma, Páger Antal, Palló Imre, többször Jávor Pál, és a *Liliomfi* Szilvay professzoraként Major Tamás. Bemutattak Ibsen-, Csehov- és Strindberg-darabokat is.⁴

Szép számban működtek itt kulturális szervezetek, 1870-től egymás után alakultak meg zsidó, katolikus, református csoportok, 1915-ben szervezték meg a Baptista Nőegyletet. 1893-tól élt a Kereskedő és Iparos Ifjak Önművelődési Köre, 1901-től az Újpesti Munkásképző Egylet. 1891-ben alapították meg az Újpesti Katolikus Legényegyletet, 1909-ben az Újpesti Munkásképző Egyesület kezdeményezésére felépítették a Munkásotthont. Ez utóbbi kettő eltérő világszemléletet jelenített meg. A legényegylet az iparostanoncok szervezett nevelését célul kitűző katolikus pap, a kölni egyházmegyéhez tartozó Adolph Kolping elvei szerint működött. Erősíteni kívánta a fiatalok erkölcsi-lelki felkészültségét, olyan iparosokat, munkásokat, polgárokat akartak nevelni, akik a keresztény elvek szerint állnak majd helyt a munkában, a hivatásban, a családban, a hitéletben és a társadalomban. A közadakozásból létrehozott Munkásotthonban könyvtárat, felvilágosító előadásokat, ismeretterjesztő kulturális programokat szerveztek, 1911-ben megalakították az ország első szimfonikus munkászenekarát, 1916-ban az Ifjúmunkás Dalárdát és a Színjátszó Kört, mely utóbbi, a mindig kasszasikert jelentő népszínművek és operettek mellett, bemutatott Ibsen- és Gorkij-drámákat is. A meghívott előadók, akik zömmel szociáldemokrata meggyőződésű történészek, szociológusok, művészek voltak, a hallgatóság tájékozódásának segítésén túl, a társadalmi aktivitás,

³ Kubinyi András, *Újpest községgé alakulása*; Derce Tamás, *Újpest rendezett tanácsú várossá alakulása*; Rojkó Annamária, *Az újpesti városháza*; Iványiné Konrád Gizella, Iványi János, *Épített örökségünk nyomában = Újpest 1907–2007. A százéves város*, i. m., 13–26, 57–64, 81–97, 113–124.

⁴ Gerber Alajos, *Emlékek Újpest színházi múltjából* = i. m., 373–381.

a politikában való részvétel mellett érveltek.⁵ Többek közülük valamilyen kapcsolatban voltak az 1919-es Tanácsköztársaság idején betiltott szabadkőműves mozgalommal, melynek újraindítását 1920 májusában egy belügyminiszteri rendelet megakadályozta. Ezzel lehetetlenné vált a jelentős kultúrát népszerűsítő, intézményszervező és karitatív munkát végzett, 1888-ban alapított újpesti Világosság páholy munkájának folytatása is. A részben vagy egészben általuk kezdeményezett és támogatott intézmények azonban 1920-ban, Berda József újpesti letelepedésének idején már akadálytalanul működhettek, köztük az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, a mentőegyesület, az ellátatlan gyermekek élelmezését segítő Napközi Otthon és az újpesti népkonyha.⁶

Berda József számára 1920-ban bizonyára vonzó volt a város zenei és képzőművészeti élete. Újpesten ekkor öt zeneiskola működött, az egyiknek, a Conservatoriumnak, Erkel Ferenc fia, Erkel Gyula karmester, zeneszerző, korábban a Nemzeti Színház és a budapesti Operaház karnagya, a Zeneakadémia tanára volt az első igazgatója. A város megyeri részén, saját házában lakott Telepy Károly, itt élt a 19. század végén Lotz Károly, Brodszky Sándor, itt született Vértes Marcell, a Vécsey utcában élt Perlmutter Izsák, akinek önarcképe ma is a firenzei Uffizi Képtárban látható. 1890-től a Zichy Mihály utcában lakott Pállya Celesztina. 1898 és 1900 között a Baross utcában bérelt műtermet Mednyánszky László, 1910-ben a Lőrinc utcában dolgozott Koszta József. Sokáig élt Újpesten Kallós Ede, aki többek között megmintázta Erkel Ferenc portróját, s Telcs Edével közösen elkészítették a budapesti Vörösmarty téren álló Vörösmarty-szobrot.⁷ 1926-tól Újpesten lakott egy ideig Kernstok Károly, 1926–1928 között itt élt Derkovits Gyula, itt festette *Az újpesti hídfeljáró*, a *Hídépítők*, a *Híd télen*, a *téli kikötő* és a *Dunai homokszállítók* című képeit.

Berda József Újpestre költözésében bizonyára döntő szerepe volt az itt megjelent újságoknak. Az ekkor már újságírói és költői tervekkel dédelgető fiatalembernek fontos lehetett, hogy a század elejétől hosszabb-rövidebb időt megélt lapok és kiadványok mellett a városnak számottevő hírlapjai is voltak. 1903-ban Negyedi Szabó Béla, a Népszava rendszeres publicistája megalapította az Ellenzéki Hírlapot, 1907-ben Miklós Móriccival az Újpest, 1909-ben az Újpesti Napló című lapokat. Martosi Mórocz János író és zszurnaliszta munkatársa volt az Újpesti Naplónak, 1908-ban megindította az Újpesti Hírlapot és az Újpest és Környékét. Ez utóbbi 1919. szeptember 18-ától Újpesti Közlöny néven jelentkezett. Ebben a lapban, akárcsak az ország valamennyi sajtótermékében, természetesen szó volt a világháborúról, a háborút lezáró trianoni békediktátumról, a Rákospalota–Újpest vasútállomás mellékvágányain vesztelő tehervagonokban az országhatárokon kívülre került területekről érkezett

⁵ Dr. Szerényi Antalné, *Az újpesti színházi élet viszonyosságai 1920–1944 között*, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 1994/5; Gerber Alajos, *Emlékek Újpest színházi múltjából*, Kőrös András, *A közművelődés civil szervezetei Újpesten*, Valachi Anna, *A művelődés háza Kis-Amerikától New-Pestig = Újpest 1907–2007. A százéves város*, i. m., 373–381, 353–360, 361–372; Maklári Jenőné, *Újpest hőskora képekben 1830–1950*, Bp., 2009

⁶ *Beszámoló az Újpesti Világosság páholy működéséről*, közreadja Kadlecovits Géza, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2011/1, 2011/2, 2011/3, 2011/4, 2012/1, 2012/2, 2012/3, 2012/4.

⁷ Ugró Gyula, *Újpest 1831–1930*, reprint kiadás, Bp., 2001, 462–464.

menekültekről, a Tanácsköztársaság alatti terrorról, a „bőrkabátos Lenin-söpredék” gaztetteiről. De szó volt a tisztí különítményesek megtorló akcióiról, az erőre kapó antiszemitizmusról, az „Ébredő Magyarok és a fehér terroristák” garázdálkodásáról, 1922. március 2-án *A kurzus szelleme* című cikkben a zsidó vallású diákok egyetemi továbbtanulását szabályozni kívánó numerus claususról. Martosi Mórocz János, akit 1919 végén tíz hónapra hajmáskéri, majd zalaegerszegi internálótáborba zártak, *Internálásom napjai* címmel közreadta naplóját, megjelenítve a táborok borzalmait és megnevezve az őt bántalmazó őröket. 1922. április 13-án *Pokolgépek* című vezércikkben adtak hírt az Erzsébetvárosi Kör elleni robbantásos merényletről. Egy hónapra rá az Ujpesti Közlönyt betiltották. Martosi Mórocz János ezután ötheti bontásban, minden héten más címmel öt „röplap”-ot jelentetett meg (ezeket nem érinthette a betiltás): az Ujpesti Hirlapot, az Ujpest és Környékét, az Ujpesti Tükör, az Ujpesti Szemle és az Ujpest címűeket (melyeknek címében a város neve a korszak helyesírási gyakorlata szerint rövid „u”-val, a „Hírlap”-szó rövid „i”-vel volt szedve).⁸

Az Ujpesti Közlöny örökébe lépett „öt röplap” szerkesztősége és kiadóhivatala is Mórocz János Csokonai utca 11. számú házában lévő szoba-konyhás lakásában volt.

Az nem tudható tényszerűen, hogy a 18 éves Berda József 1920-ban azonnal bekerült-e az Ujpesti Közlöny munkatársai közé. Feltehetően nem. Valószínűleg az önéletrajzában emlegetett alkalmi munkák valamelyikét végezte, esetleg lehetőség szerint váltogatva a könyvügynökséget és bármi mást. Ezenközben ágyrajáró volt, nyaranta, amint írta, többször a káposztásmegyéri erdőben töltötte az éjszakákat. A munka és az alvás közti időben valószínűleg az Ujpesti Munkásotthonban, a Katolikus Legényegyletben, esetleg más civil szervezet helyiségeiben tartózkodott, bizonyára sokszor volt az Árpád út 66.-ban lévő Kórkávéházban (néhány esetben azt kérte, ide címezzék a neki szánt válaszleveleket), a Népszigeten, az Illik Halászcserdjében, ahol József Attilával ebédelt többször, az Árpád út 56.-ban lévő Pannónia Kávéházban és másutt.

Nincsenek adataink arról, milyen sorrendben és hogyan pótolta műveltségbeli hiányait. Valószínűleg ahhoz hasonlóan járhatott el, amint kortársai tették: az ugyancsak négy elemi osztályt járt Kassák Lajos, Sinka István, Veres Péter, és a hozzájuk hasonló sorsú szegény emberek.

Az 1887-ben született Kassák, amint maga írta az *Önarckép – háttérrel* című összefoglaló emlékezésében 1961-ben, került az iskolát, a folyóparton, a kertek aljában, a bozótosban érezte „otthonosnak” magát. Szenvedéllyel horgászott, madarászott, igyekezett közvetlen tapasztalatot szerezni a körülötte lévő világról. Az iskolát nem szerette. Apja azt kívánta volna, legyen a fiából pap („Káplán az érsekújvári plébánián”, ahogyan *A ló meghal, a madarak kirepül-*

⁸ Ugró Gyula, *Ujpest*, i. m., 458–459.; Lőrincz Róbert, *Az Ujpesti Közlöny, az Ujpesti Hírlap és társapjai 1919–1929 = Ujpest 1907–2007. A százéves város*, i. m., 395–399.; Szerényi Antainé, *Ujpesti lapok bibliográfiája 1887–1970 = Ujpest. Írások a település történetéből*, szerk. Kadlecovits Géza, Sipos Lajos, Bp., 1990, 108–118.; *Dokumentumok Ujpest történetéhez 1840–1949*, szerk. Sipos András, Bp., 2001

nek című hosszú versben a szöveg beszélője felidézi a maga múltját, Kassák életéből felhasználva ezt a példát). A leendő író azonban semmiképpen nem akart iskolába járni. Szántszándékkal minden lehetséges tantárgyból „elégtelen” osztályzatot szerzett az érsekújvári katolikus főgimnázium első osztályában. Mivel „erotikus, tiszta szerelem-

mel” szerette „a tüzet, a zajt, a cselekvő emberi erőt”, s óráig képes volt nézni a tőlük nem messze levő lakatosműhelyben munkálkodókat, tizenegy éves korában beállt Sporni Gábor mester mellé inasnak. Nem egészen tizenhat évesen kapta meg a segédlevelet. Előbb Győrbe, aztán Budapestre költözött, és vasmunkásként helyezkedett el. A gyárban természetesen bevonták a fizetésemelést kicsikarni akarók szervezkedésébe. Ezenközben megmutatták neki a helyi munkásegylet könyvtárát. „[...] a vastag összefogdosott kötetek”-től irtózott. Azt gondolta, ugyanolyan „kitalált dolgok” vannak ezekben is, mint más könyvekben, melyek nem tudták „meggyőzni semmiről”. A műkedvelő színjátzókra volt inkább kíváncsi. Valamivel később egyik szerelme kezébe adott egy Petőfi-kötetet. A könyvben talált „egészen rövid verseket”, ezek „nagyon komoly és okos dolgok voltak”. Rátalált *A kutják dalára* és *A farkasok dalára*, aztán a Népszavában Csizmadia Sándor, Peterdi Andor, Gyagyovszky Emil verseire. „A lázongó ember – olvasható az *Egy ember élete* című önéletrajzi írásában –, aki egyre inkább kifejlődött bennem, a saját érzéseit és gondolatait találta meg ezekben az írásokban [...]. Ez a hasznos elszántság, ez az ösztönösből egyre inkább tudatossá vált lázongás egészen betöltötte életemnek ezt a szakaszát.” „Nehezen gyúltam igazi lelkesedésre – írta a már idézett, 1961-ben kelt visszaemlékezésében –, de végül magam is firkálni kezdtem, s lassan nélkülözhetetlennek véltem az alkotói tevékenység izgalmait. A fizikai munka után most a szellemi erőfeszítések hatalmasodtak el bennem, s így éreztem, semmi mással nem cserélném fel egy szép verssor megfogalmazását, egy prózai cselekményfolyamat végigvezetését.” Aztán Berzsenyi Dániel versei jutottak el hozzá. „*A Holnap* első antológiája [pedig] – olvasható az *Önarckép – háttérrel* című emlékezésében – kaput tárt előttem [...], és fölbátorított[a] valamire, aminek a jelentőségét csak sejtettem [...], de pontosan értelmezni még nem tudtam [...].”⁹

⁹ Kassák Lajos, *Önarckép – háttérrel* = K. L., *Válogatott művei*, s. a r. Sík Csaba, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 7–10.; Mlynárik István, *Kassák és Érsekújvár = Kassák Lajos emlékkönyv*, szerk. Fráter Zoltán, Petőcz András, Bp., Eötvös Könyvek, 1988, 11.; Kassák Lajos, *Egy ember élete*, Bp., Magvető Kiadó, I, 196–197; 116–117; 244.; Ferenczi László, *Én Kassák Lajos vagyok*, Bp., Kozmosz Könyvek, 1987, 5–23.; Aczél Géza, *Kassák Lajos*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 5–9; Rónay György, *Kassák Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 38–67.

Ekkor már nyomtatásban is megjelentek versei. Az első, *Anyámhoz* címmel, tizenhét éves korában az Ujpest című újságban, 1904-ben, ezt követően néhány 1905-től, a Független Magyarországon és a Renaissance-ban. Költővé, amint erről *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című hosszú versében ugyancsak olvasható, az 1909-ben és 1910-ben volt Párizsig tartó útján és a néhány hetes ott-tartózkodása közben vált. Első, tizenhárom verset tartalmazó kötete, *Eposz Wagner maszkjában* címmel, huszonnyolc éves korában, 1915-ben jelent meg.

Az 1897-ben született Sinka István ugyancsak négy elemiit járt. A Biharban dolgozó juhász apja, akit életében tízszer sem látott mosolyogni, fia tizenegyedik születésnapja előtt meghalt. Ettől kezdve édesanyja dolgozott bátyjára, két húgára és rá. Hajnaltól estig munkában volt mindennap, nagy dézsában mosott „véresre mart” kezével, járt birkát nyírni, kenyeret sütni, meszelní, a hentesnél belet tisztítani.. Sinka István a négy elemi osztályban külön is megtapasztalhatta, milyen az élet. A gazdák gyerekei, akik „cipőben” jöttek az iskolába, az első padokat foglalták el. Neki, aki csizmát hordott, az utolsó padban jutott csak hely. A mindenáron tanulni akaró juhász- és cselédember gyereke előbbre akart kerülni. A „cipősök” azonban háborút indítottak a „csizmás” ellen. Amikor látták, hogy szorgalma és esze révén az első padban illeti meg őt a jó diáknak kijáró hely, szót emeltek ellene, miszerint lökdösi őket, tapossa a lábukat, nagykabátja bűdös, a csizmájáról „a hó tócsává olvad a pad alatt”, fokhagymás kenyeret eszik. Sinka István azonban a negyedik osztály végéig megtartotta az első padban a helyét.

A vizsga után a tízéves gyerekek kereset után kellett néznie. Volt téglaadogató egy fuvarosnál, dolgozott a cserépegető kemence mellett, az állomáson poggyászt cipelt az utazóknak, majd beállt bojtárnak, aztán egy másik gazdához mindenekelőtt: „a hajnali pelenkamosástól kezdve végig az estéli disznóetetésig” végezte a munkát. Később egy másik gazdánál aratott, az állattartásban és a földművelésben dolgozott, túrta a szidást, a verést, az állandó megaláztatás. Közben a bibliai passzusok jártak a fejében. Egyszer arra gondolt, elmegy majd ő is a Jordán folyóhoz, ahol Jézus élt, akit ugyanannyit gúnyoltak és bántottak, mint őt. Nem sokkal ezután egy arra járó asztalossegéddel elcserélte a maga birkáját egy Petőfi-kötetre. „Mire eljött az aratás ideje – olvasható Sinka István 1942-ben írt önéletrajzi kötetében, a *Fekete bojtár vallomásaiban* –, teleszíttam magam Petőfi-versekkel s olyanná lettem, mint az alvajáró. [...] restebb lett a figyelmem, dacos és keserű lettem, sőt makacs, az ütlegek elől nem szaladtam [...] azokban a napokban – tisztán emlékezek rá mai is – megesküdttem, hogy én költő leszek még akkor is, úgy is, ha rámegy az egész életem és ha az egész élő világ minden hatalma ellenem jön is.”¹⁰

Aztán elkezdett papírdarabokra irkálni. A Petőfi-kötete szétázott, a *Biblia* kiesett a szűréből s reggelig összetaposta a falka, ezenközben azonban születtek a versek meg a bojtárlegény vallomásai. Egy keserves pillanatában azonban elégetett mindent, amit addig írt. Aztán mégis tovább jegyeztetett szabad perceiben. Közben dolgozott nagybérű földjén, egyházi birtokon, volt falkásbojtár,

¹⁰ Sinka István, *Fekete bojtár vallomásai*, Budapest–Debrecen, Püski Kiadó – Csokonai Kiadó, 1989, 12; 13; 23–29; 48; 57–58; 64.

megtapasztalt új és új intézőket és ispánokat. Ezenközben hozzá került „Tóth Árpád verseskötete” és Juhász Gyula könyve, valahonnan hozzájutott Endrődi Sándor, Marconnay Tibor, Sas Ede, Erdélyi József, Czóbel Minka és mások műveivel teli Új Idők-kötegehez.¹¹ A cselédkedés és napszámos mezőgazdasági munka mellett írt és javított versek közül az első 1930-ban, harminchárom éves korában jelent meg a Magyar Falu című lapban, 1932-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre Szabadság című hetilapja hozta költeményeit, 1933-ban *Himnuszok Kelet kapujában* címmel adták ki első verseskötetét.¹²

Az ugyancsak 1897-ben született és szintén négy elemiit járt Veres Péter ön-művelődéstörténetét is önéletrajzi írásban, az 1937-ben kiadott *Számadás* lapjain követhetjük végig. Az iskolában igyekezett „kitűnni”, „tanulni, olvasni akart [...], felfalni az egész tudományt és irodalmat”. Keresztapját kérte, hozzon neki olvasnivalót „az Egyletből”. Nagyszülei padlásán rátalált a pozsonyi országgyűlési tudósításokra, tízévesen a *Dekameronra*, kezébe került könyv a kínai birodalomról, Ahasvérusról, Karthágóról, a Dreyfus-pörről, forradalmárokról, az őskeresztényekről, tanítójától megkapta tízéves korában a középiskolai irodalomtörténetet, valahonnan megszerezte Conan A. Doyle művét, *A sátán kutyáját*. Ez utóbbi nem tetszett neki, „az igazságot nem lelte [...] meg ebben a könyvben”. „Olvasós” lett, írta magáról. „[...] semmiből akart valami lenni. [...] azok a hősök [tetszettek neki], akik legalóról jutnak fel a legmagasabbra.” Miközben 10–12–14–16 évesen volt cseléd, bojtár, napszámos, summás, részesarató, vasúti pályamunkás, folyamatosan mindent elolvasott, amihez hozzájuthatott. Tizenhat éves korában beiratkozhatott az Olvasó Egyletbe. Ettől kezdve, hogy „nekiszabadult” a könyvtárnak, olvasta Várnai Zseni verseit, Farkas Antal és Révész Béla tárcáit, de rendszeresen olvasta a Népszava és a Világ lapszámait is.¹³ Írásai harminchárom éves korától jelentek meg a Népszavában, a Föld és Szabadság című lapban, a Századunkban, később a kolozsvári Korunkban, a Válaszban, a Pesti Naplóban és a Kelet Népében. 1936-ban adták ki első könyvét, *Az Alföld parasztsága* című szociográfiáját.

A három autodidakta szerző: Kassák Lajos, Sinka István és Veres Péter személyes sorsában volt valami közös. Mindhárman erősen bíztak abban, hogy képesek lesznek önmaguk tökéletesítésére. Nem akarták elfogadni a születésük révén számukra kijelölt gazdasági, szociális, kulturális státust.

A lelkialkatot tekintve a legkevésbé kiegyensúlyozottnak Kassák Lajos tűnhet közülük. Erős alkatú, túlzottan aktív, nyughatatlan, feltűnően magabiztos, közösséget teremteni képes alkat volt. Túlhajtott élettempó, társadalmi konfliktusok, szélsőséges kedélyállapot, melankólia, depressziós fáradtság egyformán jellemezte.¹⁴

¹¹ I. m., 116; 174–175; 182; 188; 198–199.

¹² Vö. N. Pál József, „Született költő” a próza álarcában = N. P. J., *Tisztánk a tisztát őrizzük meg. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2001, 106–115.

¹³ Veres Péter, *Számadás*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 19; 27–26; 31; 26; 57; 33; 81–82.

¹⁴ Czeizel Endre, *Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? Magyar költő-géniuszok testi és lelki betegségei*. Bp., GMR Reklámügynökség, 2001, 161–162.

Sinka István személyiségét egész életére befolyásolta a gyermekkorában megélt társadalmi ellentét, a szegény ember örökös kiszolgáltatottsága, a vele szemben mindig éreztetett bizalmatlanság, a „csizmások” és a „cipősök”-nek emlegetett gazdagok közötti áthághatatlan ellentét. Indulatai sokszor elragadták. Ő élte meg legnehezebben a benne élő és tudatosított egyediség és a külvilág állandó konfliktusát.

Veres Péterben már kisgyerekkorától meghatározó volt önmaga tökéletesítésének és a világ megismerésének a vágya. A lázas olvasás mellett (a pszichológia szakfogalmaival szölv) megpróbálta a benne lévő egyediséget érvényre juttatni, a személyiségjegyek kínálta lehetőségeket kibontani. Indulat nélkül vette tudomásul, hogy szegénységük nem engedheti a gimnáziumba jelentkezést. Úgy volt kétkézi munkás negyvennyolc éves koráig, hogy közben nemcsak olvasott, de 1917-ben és 1918-ban megjárta az olasz frontot, 1919-ben részt vett a Tanácsköztársaság helyi hatalmi szervezkedésében, letöltötte az ezért rá kirótt egyéves börtönt, 1922 után tagja volt bal-

oldali politikai szervezeteknek, azaz nemcsak a szépirodalomban jelentkezett olyan versekkel, mint az *Első kereset* 1933-ból, *Én nem bújhatok el* 1934-ből, valamint novellákkal,¹⁵ hanem „az ideológiában” is bejelentette az „underclass”, a teljesen vagyontalan „alsó osztály”, és a „middle-class”, néhány egyszerű termelőeszközzel rendelkező, egyedül, legfeljebb a családjával dolgozó iparos és kereskedő „középosztály” igényét az őket megillető politikai szerepvállalásra.

Berda József 1920-ban, Újpestre költözésének valószínűsíthető időszakában nem rendelkezett állandó munkahellyel és állandó lakással. Az 1920 és 1924. szeptember 30-a közötti időben feltehetően a Váci utat a Baross utcával összekötő Arany János utcában bérelhetett ágyat. Az első lakhelyre vonatkozó papír ugyanis 1924. szeptember 30-án kelt, s azt rögzíti, hogy „Berda József újságíró” [!] kijelentkezett az Arany János utca 3.-ból, a földszint 2-es számú lakásából, és bejelentkezett a gróf Károlyi István és a Templom utca sarkán álló, Templom utca 2.-ben lévő ház 2. számú lakásába.¹⁶ A Templom utcai ház átellenben volt (és van) a piaccal, egysaroknyira az akkori István (ma: Szent István) tértől.

Feltehetően Újpesten bővültek és rendszereződtek irodalmi ismeretei. Mégpedig célirányosan történt mindez. Nem olvasott bűnügyi regényt, mint Veres Péter (vagy Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című művének hőse, Szakállas Ábel).

¹⁵ Veres Péter, *Gyepsor*, Bp., 1944, 145–153, 164–165.

¹⁶ Lőrincz Róbert, *Újpest a térképeken*, Bp., Újpesti Helytörténeti Alapítvány, 2011, 51.; Kadlecovits Géza, *Újpesti utcanevlexikon*, Bp., Újpesti Városvédő Egyesület, 2012, 14–51.

Gellért utca 31.

Érzékelhetően a Nyugat költői voltak rá hatással. Az 1923-ban megjelent *Könnyek útja és egyéb írások* című antológiában megjelent tizenhat verse jól mutatja ezt.

Az Ady-hatás természetesnek tűnhet. Az *Új versek* szerzője 1919. január 27-én hal meg. 29-én volt a búcsúztatása a Nemzeti Múzeum előcsarnokában. Temetésén a kormányzat, a Nyugat és az író társak nevében vettek tőle búcsút. A temetési menet a Nemzeti Múzeumtól a Kere-

pesi úti temetőig haladt, gyászoló budapestiek és vidékről felérkezett tisztelők sorfala között. Költőt vagy írókat sem előtte, sem utána nem temettek el ilyen részvét mellett. Néhány nappal a temetése után a Kárpát-medencében több helyen szerveztek Ady-társaságot, a Nyugatban felszólították a barátokat és olvasókat, gyűjtsenek össze minden Adyhoz kapcsolódó feljegyzést, írást, emléket. Ezek a *kultuszteremtő gesztusok* még azok érdeklődését is felkeltették, akik korábban nem tartoztak olvasói közé. Hát még annak a fiatalembernek a figyelmét, aki az Ady halála utáni időben, „18-20 évesen”, tehát 1920–1922-ben „kezdet el verset írni”.¹⁷

Tetten érhető feljegyzései és legelső versei között a Babits és Tóth Árpád, valamint (talán) a Kosztolányi iránti érdeklődés is. Babits versét, *A Danaidákat* gyöngybetűivel lemásolta, gondosan ügyelve a verssorok térbeli elhelyezésére is. Tóth Árpádnak ajánlotta egyik költeményét, melyben imitálta a Nyugat első nemzedékéhez tartozó költő impresszionista versbeszédét. Néhányszor Babitsra, Tóth Árpádra, Kosztolányira emlékeztető módon csendítette össze a szövegeket. Kipróbálta a Nyugat második nemzedékének tagjaként már 1922-ben kötetten jelentkezett, a magyar népköltészeti hagyományt megújítani kívánó Erdélyi József beszédmódját és ritmusrendszerét. Azaz, pontosan úgy járt el, ahogyan József Attila az 1922 decemberében megjelent *Szépség koldusában*, csak nem minden regiszteren: Füst Milán, Kassák Lajos szabadvers-formáját például nem akarta áthasonítani. És a különállást is demonstrálta. Az antológiában előszót a Nyugat első nemzedékéhez tartozó, a folyóiratban azonban kevesebbszer olvasható Krúdy Gyulától kérték.

Nem maradt fenn feljegyzés arról, hogy a költészet irányába olyan egyszeri és elementáris inspiráció hajtotta volna, mint Sinka Istvánt a Petőfi-olvasás. De arra vonatkozóan sincs információ, hogy az irodalomhoz egy korábbi költői beszédmód fordította volna, aztán ezt az élményt felülírta volna egy újabb olvasói tapasztalat, amint ez Kassák Lajos esetében történt.

¹⁷ A feljegyzés a Berda-dokumentumok között az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában van. (Továbbiakban: ÚHGY Berda dok.)

Legelső versei. Az 1923 őszén megjelent *Könnyek útja és egyéb írások. Küzdő és kezdő írók első antológiája*. Szudár Ernő, Berda József, Péter Páter, Kunczéné M. Zsófia, Kálmán László, Arndt H. Béla, Keresztes Lajos [versei és elbeszélései] című kötetben Berda volt az egyetlen, aki megmaradt a köztudatban az irodalmi kánon külső peremén. A címben felsorolt társszerzők közül Kálmán Lászlónak jelent meg 1970-ben egy vékony füzet *Két egyfelvonásos* címmel, egyedül Keresztes Lajos jutott el a második kötetig, esetleg egy kicsit tovább. 1930-ban magánkiadásban adta közre verseit *Messiások kora* címmel Orosházán. Ugyanott jelent meg az Orosházi Friss Újság Nyomda kiadásában a *Ki életét életem?* című munkája. S mint kétkötetes helyi költő bekerült *A Jelen. Orosházi almanach 2007–2008* című gyűjteménybe.

Krúdy Gyula előszavában udvariasan utal a szerzők közötti színvonalbeli eltérésre:

„Ime ez a kedves hölgy s kedves fiuk, akik megtiszteltek azzal, hogy a kezem után nyultak, amikor sajkájukból partra érnének [...]. Akadnak közöttük olyanok is, akiknek neve nem múlik el ezzel a kezdő könyvvel. (Hogy kik azok, – azt az olvasó ugys kitalálja.)”¹⁸

Mivel Berda Józsefnek nem maradt fenn publikálatlan verse az 1923 ősze előtti időből, az újpesti újságok közül pedig az Újpesti Napló 1922. december 31-i száma hozta az *Az én anyám* című versét, nem lehetetlen, hogy a költő nyilatkozata ellenére¹⁹ ez az első nyomtatásban megjelent alkotása. A közreadott kötetdarabok feltehetőleg 1923-ban készültek. Berda József életművéről szólva azonban az első kinyomtatott versnek mindenképpen helye van itt.

Az én anyám

Az én Anyám: Munkás-Anya volt
Mindig csak a nyomorról dalolt!
Az én Anyámnak: nem volt kedve
Soha a zajos életre!
Az én Anyám nem látott Fényességet
Csak vészes sötétséget!
Az én Anyám: elment. Teste már holt
Anyám nézem: az élet volt!
Az én Anyám: Munkás-Anya volt
Mindig csak a nyomorról dalolt!

Ady Endrének a *Proletárfiú* versét „hangszerelte át” ebben a versben Berda József. Ady költeménye azonban alkalmi szerepvers, a lírai alany gyermek, aki a mindennapi érintkezés közelségéből szemléli a címbe emelt személyt. Nagy-

¹⁸ Betűhív közlés.

¹⁹ Berda József 1948-ban kelt önéletrajzában ezt írta: „Első versem egy újpesti liberális hetilapban jelent meg. Se a címére, se a megjelenés időpontjára nem emlékszem, mert ezt a verset később megutáltam és összetéptem.” A számba jöhető újságokban 1922. dec. 31-e előtt megjelent Berda-verset nem találtam. Vö. Berda József, *Összegyűjtött versei*, gyűjtötte, s. a. r. Dr. Urbán László, Bp., Helikon, 2003, 728.

ságra utaló szavakkal, fölsorolásokkal, ismétlésekkel, tehát nagy érzelmi intenzitást tükröző stiláris alakzatokkal növeli meg a beszélő az apát.²⁰ Berda versében is ismétlődő alakzattal indul minden szakasz. Itt azonban a visszaemlékező lírai én a hat szakaszból háromban a tagadás formájával élt („nem volt kedve”, „nem volt gondtalan”, „nem látott Fényességet”), a felütés és a zárlat azonos, azaz az első és a hatodik szakasz-

ban az „Anyám”, a „Munkás” és a „nyomor” lexikai egysége uralja a szöveget, az ötödik strófa, megbontva és némileg hiteltelenítve a szerkezetet, a halott anyát és az élő lírai alanyt állítja szembe egymással. A kidolgozatlan szerkezetben a halott anya emlékéhez való pusztá ragaszkodást szavakba foglaló vers nem került be a *Könnycik útja és egyéb írások...* című kötet megfelelő részébe.

A kötetben olvasható tizenhat Berda-vers nem originális és kész mester munkája, mint Szabó Lőrinc 1922-ben megjelent *Föld, erdő, Isten* című, georgei ihletésű szabad versekkel jelentkező könyve. Nem „mestervizsga” a korszak líraformáiból és lírai beszédmódjaiból, mint a *Szépség koldusa*. Nem kapcsolódik (szerencsére) Gergely Sándorhoz, Gyagyovszky Emilhez, Biró Dezsőhöz és másokhoz, akik a művészettől „munkásnevelés”-t, a „munkásfölszabadítás szolgálatát”-t kívánták, akik szembeállították a „proletárművészet”-et és a „kassákizmus”-t, a romantikus költészet direkt versbeszédét és az avantgárd műfaji, szövegalkotási gyakorlatát.²¹ Az itt közölt Berda-versek a költő irányválasztásáról és a tizennyolc-húsz éves korában bensővé tett szövegformálási készségéről tanúskodnak.

Ady költői szövegformálását szó- és szószerkezet-átvételek és itt is föltűnő, írásmóddal megvalósított kiemelések jelzik. A *muszáj Herkules* alapformája „muszáj-év” változatban *Az én „személyazonossági igazolványom”*-ban, a *Mert engem szeretsz*, az *Enyém – Tiéd* kontrasztos szerkezetében, a *Fekete Hold éjszakájából* az „Élet”, a „Bor” és a „Hold” párhuzamossága a *Rajta fiatalok!* című Berda versben jelenik meg. A köznevek nagybetűs írásmódja abroncsba fogja az antológiában olvasható tizenhat verset. Így tűnik föl több szövegben az „Élet”, a „Mámor”, az „Új”, a „Mult”, a „Senki”, a „Valaki”, a „Halál”, a „Bűn”, a „Gyönyör”, a „Vágy”.

Tóth Árpád beszédmódját és versszerkezetét jelzi, a zárlatot leszámítva, a költőnek szóló, dedikációval megerősített *Haladó nyár*. Némileg Kosztolányit és Babitsot idézi (a nem mindenhol sikerült) *Féléletüeknek*. Baudelaire-t, a 19. század második felét és Babitsot juttatja az olvasó eszébe a *Spleen*.

²⁰ Vö. Király István, *Ady Endre*, Bp., Magvető Kiadó, 1970, II, 25–26.

²¹ Vö. Gergely Sándor, *Kultúra és munkásnevelés*; Gyagyovszky Emil, *Szocialista írók és vádak*; Biró Dezső, *Proletárművészet vagy kassákizmus = Új írók, új írások 1920–1940*, vál. és szerk. M. Pásztor József, Bp., Műszák Közművelődési Kiadó, 1988, 31–34, 35–42, 46–48.

A versírás- és a versritmus-tanulását – tökéletesítését – jelzik a *Késő tavaszi est*, az *Enyém – Tiéd*, az *Álmok fekete vizén...*, a *Spleen* és az *Azért is*. Az elsőben az első és második együtemű sor 3-3 szótagos, páros rímű, ezt követi szakaszonként a két-két ütemű, 3+2 szótagos sor; ez utóbbiak az egymásra következő két-két szakasz utolsó szótagjait még össze is zendítik. Más a helyzet a kidolgozottságot tekintve az *Enyém – Tiéd* című versben. Ez is kétütemű sorokból áll. Az ütemekben a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok azonban néhol szembefutnak a jelentéstani és a grammatikai funkcióval. Mindjárt az első szakaszban is.

Csókod: a lelkem...
 Szent tested: az ágyam...
 Véred: a merszem...
 Szűz szemed: a vágyam...

Ha a névelőt az őt követő szóhoz kapcsoljuk, ami – természetesen – nem kötelező, csak szokásos, akkor az ütemhatások így alakulnak: 2+3; 3+3; 2+3; 3+3. Ha nem így járunk el a tagolásban (amire fülünk legalább annyira hajlik), akkor az ütemek szótagszáma így alakul: 3+2; 3+3; 3+2; 3+3.²² Talán feltételezhető, hogy Berda József itt úgy próbálgatta az ütemhangsúlyos verselés módjait, ahogyan Babits Mihály tette 1906-ban, amikor a már három éve írt, sokszor cím nélküli szonettekét véglegesre csiszolta, s *Szonettek* összefoglaló címmel beírta a később Crivelli Angyal-ábrázolatával díszített, s ezért „Angyalos”-nak nevezett könyvbe.

Az *Álmok fekete vizén* az időmértékes vers próbája. Mindjárt az első sor jelzi a költő kísérletező szándékát:

v - - | v v - | v v | - v v - | v - | - v v -
 Sötét éjjel... Az Élet is éjjeli... Minden oly ködbe való...!

A negyedik és hatodik kolón choriambus (- v v -), az első bacchius (v v -). A choriambus társulhat bacchiussal és ionicus a minoréval, verslábbal (egyes verstanok szerint) soha. Itt és a vers további részében az időmértékes ritmus próbálgatása és keveredése történik meg.

Nem valószínű, hogy a négy elemít végzett Berda József az 1922. december 31-e, az első nyomtatásban megjelent verse után, amikor nyolc hónap alatt tizenhat új verset mindenképpen írt, ne egy-egy sikerült sornak örült volna leginkább, ahogyan azt Kassák Lajos írta a maga kísérletező időszakáról. Bizonyára nem merült bele a műfajtan és ritmustan rejtelmébe úgy, mint ahogyan azt a latinul, görögül, franciául, angolul, németül tudó, húsz-huszonkét éves Babits Mihály tette. Kvalitásérzékét azonban jól mutatja, hogy nem Petőfi-, Arany-, Kiss József- vagy Reviczky-epigon lett. A költészetet, a maga módján, külön tekintette, nem akarta a közvetlenül előtte járókat követni, ahogyan azt József Attila az 1922 decemberében megjelent verseskötetében megvalósította. És a tudatosan költővé válni akaró Berda Józsefet minősíti, hogy ritmusformákkal is kísérletezett.

²² Vö. Szepes Erika, Szerdahelyi István, *Verstan*, Bp., Gondolat Kiadó, 1981, 402–421.